

**Др Јелена Ковачић Костић\***

Прегледни научни чланак  
УДК: 336.22:339.543(497.11)"04/14"

## **ПОРЕЗИ И ЦАРИНЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ У ДОБА НЕМАЊИЋА**

Рад примљен: 04. 10. 2017.  
Рад исправљен: 19. 12. 2017.  
Рад прихваћен за објављивање: 25. 12. 2017.

У фокусу интересовања историчара углавном се налазе институције државно-политичке историје. Притом се често заборавља да основу политичке историје једног народа представља привредна историја која обухвата производне односе и развој привредних прилика који су омогућили, односно представљали базу развоја политичких институција.

Сегменти привредне историје ретко су били предмет научног истраживања у нашој земљи са циљем да се потпуно осветле, систематички и да им се нађе право место на основу њиховог значаја и утицаја.

У раду је изложен један поглед на Србију у доба владавине династије Немањић, кроз анализу фискалних института пореза и царина, без чијег доброг устројства није могућ развој и одржавање држава како у средњем веку, тако и данас, а чије је успешно осмишљавање и спровођење представљало базу за политички узлет Србије у периоду XII-XIV в.

**Кључне речи:** Порез, царина, средњи век, Рашка, династија Немањић.

### **I О ЗНАЧЕЊУ И ЗНАЧАЈУ ПОРЕЗА И ЦАРИНА**

Финансијска делатност државе заснована на законима, састоји се у задовољавању одређених јавних потреба и обезбеђивању новчаних средстава да би се те потребе могле финансирати. Једна од најважнијих активности државе којој је сврха прибављање материјалних средстава јесте опорезивање.

Убирање пореза представља приход државе од права на поседовање, располагање или промет добара унутар државних граница. Наплатом пореза, држава прикупља средства за рад своје управе и за обављање јавних послова који су заједнички интерес свих грађана. Новац прикупљен порезима „улива се“ у државни буџет.

---

\* Аутор је запослен у Пореској управи Републике Србије, на радном месту: начелник одељења, у звању: главни порески саветник. Е-mail: [jelena.kovacic-kostic@purs.gov.rs](mailto:jelena.kovacic-kostic@purs.gov.rs)

Порез, дакле, представља инструмент јавних прихода којим држава од субјеката под њеном пореском влашћу принудно узима новчана средства без непосредне противуслуге да би покрила своје финансијске потребе и постигла друге, првенствено економске и социјалне циљеве.

Порез одликује недобровољност, принуда приликом наплате (ако порески обвезник не подмири пореску обавезу у законом одређеном року); деривативност (одузимање једног дела дохотка механизмима прерасподеле друштвеног производа); непостојање непосредне противуслуге (код таксе или других видова јавних прихода, макар и делимично, примењује се принцип *quid pro quo*). Употреба прикупљених пореских средстава нема унапред утврђену намену у задовољењу заједничких потреба (средства прикупљена од наплате пореза немају наменски карактер). Пореска обавеза (давање) конституише се из дохотка, а ређе из имовине. Наплата пореза у савременим државама се врши у новцу, а држава води рачуна о томе да се преко система опорезивања и осталих извора јавних прихода обезбеде неопходна средства за покриће јавних расхода (довољност средстава).

Царина као јавни (фискални) приход - дажбина коју држава наплаћује на промет робе преко државне границе (између држава), представља посебно пореско давање и спада у групу посредних пореза. Као најстарији облик управљања трговином, царина је између осталог инструмент спољнотрговинске политике. У свом економско-историјском развоју, од мере која је имала понајвише фискални карактер и служила повећању државних прихода, царина се развила у заштитну меру домаће индустрије и домаћег тржишта од иностране конкуренције.

## II ИСТОРИЈСКИ И ПРОСТОРНИ РАЗВОЈ ПОРЕЗА И ЦАРИНА

Од времена када је настала држава постоји и потреба да се она финансира, али су се облици и начин финансирања мењали током времена. У средњовековном друштву, порези и царине су имали не само фискални значај (који је био главни), већ и политички: представљали су симбол суверености владара, јер је за владара признат онај ко има право да наплаћује порезе и царине на одређеној територији и коме то право није оспорено. Убирање царина је директно утицало на међудржавне односе (кроз царинску стопу или царинске привилегије даване поданицима одређене државе). У многим државама убирање пореза и царина се издавало у закуп и представљало предмет купопродаје, чиме је истакнута њихова трговинска компонента. Такође се не сме заборавити да су многи догађаји у историји – успони и падови држава, револуције и ратови, у тесној вези са опорезивањем.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Сељачки устанци у средњовековној Европи били су, добрим делом, борба против превеликих пореских намета. Борба за независност британских колонија на америчком континенту такође представља рат против опорезивања. Порези су утицали на настанак

Када анализирамо становиште да је значај царина са фискалног становишта био нарочито велики у средњем веку, а да су порески приходи за функционисање државе били мање важни, односно мање издашни него данас, не смемо заборавити да су порези наплаћивани у различитим облицима. Поред пореза у новцу, наплаћиван је порез у роби, порез као рад поданика за потребе владара, државе и цркве (*работа*), порез у виду услуга владару и државним службеницима у одређеним приликама (*приселица*). Такође је убиран порез као данак од покорених држава.

### III ИСТОРИЈСКЕ ПРИЛИКЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ

#### А. Државно и друштвено уређење

Држава и друштво у Рашкој се развијало под директним утицајем Византије. Са преласком Саве и Дунава, словенска српска племена су ушла у сферу „византијског Комонвелта“<sup>2</sup>, напредног државног и економског система који се разликовао од западног феудализма. Стога је у темеље српске државе уткана византијска историјска баштина са сталешким односима, законодавством<sup>3</sup> и пореским системом.

Рашка се простирала на подручју источне Херцеговине, средишње и источне Босне и југозападне Србије. Период успона Рашке као посебне покрајине међу српским замљама на Балкану<sup>4</sup> и њене потпуне независности

---

и развој парламентаризма пошто и у демократским друштвима опорезивање неминовно привилегије припаднике власти. Већина грађана – пореских обвезника настоји да утиче на одлучивање о порезима, њиховој врсти и висини, као и о њиховом утрошку, што и јесте циљ парламентарне демократије.

<sup>2</sup> Вид. код: Г. Острогорски, *Историја Византије*, Народна књига Алфа, Београд, 1998, 48. и сл.; Д. Веслинов, *Политичка економија I*, Факултет политичких наука, Чигоја, Београд, 1999, 87-89.

<sup>3</sup> На основама римско-византијског права развијало српско средњовековно право, најпре кроз избор византијских правних текстова који су се примењивали у оквиру цркве и државе кроз цео средњи век - као „*Закон светих отаца*“ и кроз најважнији зборник српског средњовековног права: Душанов законик.

<sup>4</sup> У Приморју, најважнија српска држава била је Дукља (Зета), која се простирала уз море, од Скадарског језера и Бара, до Которског залива [...] У унутрашњости, граница Дукље се поклапала са вододелницом између Дунава и Јадрана. Северна граница била је између извора Зете и Пиве, источна граница у шумама лимског краја и у високим планинама на источној страни Скадарског језера. Одмах даље на северу уз море између Котора и Дубровника се простирала Травунија са Требињем и границом на истоку на Требишници и планинама бањским [...] Од Дубровника, на север до Неретве и у доњој долини Неретве била је земља Хум (Захумље) са главним местом Благајем. Део Хума је било и полуострво Пељешац (*Puncta Stagni*) са Стоном. Од Неретве до Цетине где се граничила са Хрватима, била је Паганија, земља Неретвљана. Обухватала је места Омиш и Макарску, као и острва Мљет, Корчулу, Брач и Хвар. У унутрашњости Срби су

од Византије тешко је пратити због недостатка како писаних, тако и материјалних извора који су ретки и недовољно јасни. У периоду пре ступања на историјску сцену породице Немањић, Рашком су владали велики жупани/архонти, чија је титула морала бити потврђена у Цариграду.

Као средњовековна династија која је владала Рашком/Србијом преко два века, Немањићи су је учинили једном од најпрестижнијих држава на Балкану, оставили бројне трагове свог постојања и делања и најдубље остали у сећању народа. Владари породице Немањић су створили моћну и организовану српску државу, изградили бројне цркве и манастире, подстицали уметност и сами се бавили уметношћу, ширили културу.

Немањина држава је обухватала подручја: Захумља, Неретвљанске Крајине, Макарског приморја, Травуња, Дукље, Косова, Метохије без Призрена, Јужног и Великог Поморавља, између Дрине и Велике Мораве, те горњег и средњег Подриња. За време краља Милутина српска се држава проширила на Повардарје, а у време цара Душана све до Коринтског залива, када је обухватала територију данашње Србије (без Војводине), Црне Горе, јужне Далмације (без Дубровника), Албаније, Македоније, Тесалије и Епира. После смрти цара Душана јачају сепаратистичке тенденције обласних господара, које веома брзо воде државу у суноврат који је окончан турским освајањима.

Повлашћени слој феудалног друштва у средњовековној Србији је чинила властела (велика и мала властела). Целокупно невластеоско становништво је носило заједничко име: себри. У сталеж себара улазили су феудално зависни земљорадници-*меропси*, феудално зависни сточари-*власи*, феудално зависне сеоске занатлије и послуга на властеоским имањима-*сокалници*; средњовековни робови-*отроци*. Становници градова-невластела (трговци и занатлије) нису улазили у сталеж себара, већ су сачињавали посебну групу становништва са одређеним правима и дужностима.<sup>5</sup>

На челу је, као и у већини средњовековних држава - владар самодржац (аутократор). Ради решавања најважнијих државних питања (промене на престолу, крунисање владара, објава рата, најважнији црквени послови), сазиван је Државни сабор који се састојао од владаноца, његове породице, свештенства и властеле.<sup>6</sup>

Са просторним, политичким и привредним развојем, уочава се чињеница да Србија није улазила искључиво у сферу византијског привредног и

---

имали покрајину Босну са градом Тузлом (*Salines*). Д. Лопандић, *Летопис великих жупана (Историјска хроника Србије у веку Стефана Немање)*, Народна књига Алфа, Београд, 2004, 22-23.

<sup>5</sup> Вид. код: Д. Јанковић, *Српска феудална држава*, 52 и чл. 39. Душановог законика: О властели и властеличићима.

<sup>6</sup> Предговор за *Душанов законик* (приредила Биљана Марковић), Просвета, Српска књижевна задруга, Београд, 1986.

културног „круга“, већ и медитеранског, односно европског. Трговачке и културне везе Србије биле су јаке и са Истоком, и са Западом. По значају за Србију се издваја Дубровник, чије је богатство и читав друштвени напредак производ вештог коришћења привреде и привредних прилика земаља у залеђу (Босне/Раме, Дукље/Зете и Рашке), а нарочито пореских и царинских привилегија и олакшица које су добијане од домаћих владара неведених земаља, а касније османлијских султана.<sup>7</sup> Трговци из Скадра, Дубровника, Котора су имали колоније у Србији.<sup>8</sup>

#### **IV ВЛАДАРСКИ И ДРЖАВНИ ПРИХОДИ, ПОРЕЗИ И ЦАРИНЕ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ СРБИЈИ**

##### **А. Владарски и државни приходи**

У средњем веку владарски и државни приходи нису били прецизно одвојени. Лични приходи су долазили од поседа владара односно прихода са личних феудалних добара. Такође, сва слободна, необрађена неискоришћена земља у држави аутоматски припада владару као лична својина (*врховна својина*). Поред тога, владар ужива искључиво право на убирање различитих доходака (*регалије*): убирање пореза, царина, такси, прихода од експлоатације руда (у Србији се први пут јавља у XIII веку, када су Саси рудари пребегли из Угарске пред најездом Татара), право на ковање новца,<sup>9</sup> привилегије првенства при продаји робе на сајмовима<sup>10</sup>, приход од закупа делова државне

---

<sup>7</sup> Мада је због трговинских веза са земљама западне Европе своју администрацију водила углавном на латинском и италијанском језику због важности односа са српским државама, Дубровачка Република је имала српску канцеларију са преписком на српском језику. И турски султани су до XVII века општили са Дубровником на српском језику. Захваљујући томе, у дубровачком архиву су сачувани бројни писани споменици у оригиналном саставу и писму из средњег века. М. К. Ивановић, *Прилози за историју царина у средњовековним српским државама*, Споменик, Српска академија наука, Одељења друштвених наука, Београд, 1948, 9.

<sup>8</sup> Бројем трговаца и бројем трговачких колонија свакако је предњачио Дубровник. Колонија у Брскову је у периоду 1278-1280.г. била седиште дубровачког генералног конзула (*consul generalis*) чија је дужност, између осталог, била да суди приватно-правне спорове између трговаца (Дубровчана). Седиште генералног конзула се затим премешта у Рудник, а касније у Призрен чији значај расте у XIV веку, и у коме је била већа дубровачка колонија са две католичке цркве. М. К. Ивановић, *ibid.*, 33, 38.

<sup>9</sup> Први су се сребрни динари ковали у Брскову за владе краља Владислава. Млетачка Република је касније овај новац прогласила лажним (*moneta falsa de Brescoa*), те су ушли чак и у Дантеову „Божанствену комедију“. М. К. Ивановић, *ibid.*, 34.

<sup>10</sup> Указом краља Милутина из 1302.г. наређено је да „кади се хоке кралево месо продати да се заручи по всему тргу да не продају ни купују месо до коле се кралево прода ...“ - *Старе српске повеље и писма*, средно Ј.Стојановић, Српска академија наука, Београд 1929 и 1934, – (ССП, бр. 39).

територије (Дубровачка Република је плаћала дажбину *могориши*, Светодмитарски доходак, односно Стонски доходак<sup>11</sup>).

Властела је била обавезна да донира средства приликом ванредних догађаја у владарској породици (женидба, крштење, сахрана, оснивање новог дворца за владара),<sup>12</sup> да обезбеди средства за дизање нових градова и утврда (*градозиданије*) и одржавање, односно поправку већ изграђених. Уколико владар путује по земљи, локална властела је дужна да обезбеди стражу и пренос терета, као и храну за људе и стоку. Такође су све новчане осуде (*глобе*)<sup>13</sup> за преступе који се нису тicali цркве, припадале владару.

Владар је могао поједина лица или категорије становништва ослободити плаћања пореза и царине, других давања или кулука. Ово ослобађање сматрало се за највећу владарску милост.<sup>14</sup>

<sup>11</sup> Дубровачка територија била је испрва мала-захватала је простор између Ријеке дубровачке и жупе Жрновнице. Грађани Дубровника имали су њиве и винограде у Ријечи дубровачкој и у Жрновници, али су за њихово коришћење морали плаћати годишњу дажбину названу *могориши* (стара дажбина о којој пише још Константин Порфирогенит у X в.). Краљ Владислав је Дубровчане ослободио *могориши* за винограде у Жрновници, али је за оне у Ријечи дубровачкој плаћан све док Турци нису покорили државе у дубровачком залеђу. М. Благојевић, *Хронике српске (Књига I) Србија у доба Немањића - од кнежевина до царства (1168-1371)*, ТРЗ Вајат, ИРО Београд, 1989, 93. Поред *могориши*, који пре је имао статусни карактер, него што је био важан са аспекта фискалне издашности, Дубровчани су према српским владарима имали обавезе познате као *српски доходак* или *светодмитарски доходак* и *стонски доходак*. Светодмитарски доходак је назив за накнаду по уговорима којима се гарантује слобода трговине у српским земљама. Плаћан је од времена краља Уроша I у висини од 2.000 перпера. Полуострво Пељешац и Стон је Стефан Душан продао Дубровнику за 8.000 перпера и годишњу накнаду од 500 перпера која је исплаћивана о Ускрсу (*Стонски доходак*). – [www.istorijskabiblioteka.com](http://www.istorijskabiblioteka.com), 15. 01. 2017.

<sup>12</sup> Чл. 128. О помоћи царској: Господин цар, када има сина женити, или крштење, и буде му на потребу двор чинити или куће, да помаже мали и велики“. *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986.

<sup>13</sup> Вид. чл. Законака: 20, 50, 55, 94, 169, 193. Посебно видети чл. 118. о нападу на трговце и чл. 122. о задржавању трговаца. *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986.

<sup>14</sup> У хрисовуљи датој граду Кроји 1343.г. краљ Стефан Душан наређује: „[...] и ни кефалија, ни капетан, ни заповедник града да се не усуди да од њих (грађана Кроје) ма шта захтева, било глобе, било ангарије, било порезе, било царине, тојест габеле, било какве наплате, већ да се сматрају и да буду према свима у свему слободни и неоптерећени. Исто тако хоћемо да нису обавезни да плаћају царину гдегод се нашли, било у Драчу, било на другом месту, него да буду у свему слободни и неоптерећени, како се налази у њиховим хрисовуљама и како наређује ова наша хрисовуља.“; У хрисовуљи датој манастиру Ватопеду на Светој Гори из 1348.г. наведено је: „[...] царство ми, наиме, изузима сва ова њезина имања од земљарине, приселице, стражарине, превознине, пашнине, ангарије, хлебнине, житнине, градозиданија, довоза дрва и сламе и сваког другог државног или царског портаживања, које се сада скупља и

## Јелена Ковачић Костић, Порези и царине у средњовековној Србији у доба Немањића (стр. 91-109)

---

Контрола наплате дажбина се вршила ради процене очекиваног прихода као и ради контроле лица који су у име владара убирали приходе. Контрола чиновника – порезника је спадала у домен унутрашњих правних норми обичајног права, а касније одредби Душановог законика. Контрола закупа царине је обухваћена уговором о закупу, где су прописане, односно уговорене царинске стопе, да се разним злоупотребима и прекомерним царинама трговина не би усмерила ка другим путевима, па тиме умањио очекивани добитак. Један од начина провере се обављао полагањем рачуна по свакој протеклој години када се прегледом књига утврђивало шта је и у ком обиму наплаћено.

### Б. Порези у средњовековној Србији

Један број одредби Душановог законика<sup>15</sup> се односи на област пореза и царина. Законик представља значајан кодификаторски рад донет по угледу на византијско право који „не руши византијску културу и византијско право, него их прима и проширује колико је то могуће“.<sup>16</sup> Законик је донет са циљем да изврши унифицирање одредби у оним правним областима које су важне за функционисање државе, а где се није могло дозволити да се различито регулишу у складу са ранијом традицијом или писаним нормама.<sup>17</sup> У оквиру Законика је извршено уједначавање одредби које се односе на пореске обавезе становништва и одредбе којима су се ограничавале обавезе зависног

---

које ће се још у будуће измислити“. А. Соловјев, Вл. Мошин, *Грчке повеље српских владара*, Српска академија наука, Београд, 304-305.

<sup>15</sup> *Закон благовернога цара Стефана* је у обиму првих 135 чланова представљен на Државном сабору 1349. године, да би 1354. године био допуњен од чл. 136. до 201. Душанов законик није сачуван у оригиналу. Претпоставља се да је могао бити писан у облику дугачког свитка с висећим златним царским печатом на крају. Вероватно је уништен у време турске најезде на Србију или је однет у Цариград с многобројним другим српским повељама. Због широке употребе, Законик је умножаван па је до сада пронађено 25 рукописних преписа на разним местима и из различитих времена.

<sup>16</sup> А. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, докторска расправа, Београд, 1928, 62

<sup>17</sup> Проглашењем за цара Срба и Грка, Душан је истакао претензију на легитимно владање поданицима Византијског царства. Стога су се и византијски закони [...] преузели као своји, а том сопственом кодификацијом требало је разрешити противуречности и разлике између „Романије“ и старих српских земаља, где се до тада владало по „обичајима српским“. Тако је Душанова кодификација у исто време била и правна унификација, уједињење правног поретка у читавој држави. Тиме је византијско право коначно уграђено у темеље читавог система средњовековног српског права. Д. Јанковић, *Српска феудална држава од XII до XV века, Историја држава и права југословенских народа (до 1918)*, Београд, 1962, 42. и даље, наведено према: *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986, 15-16.

становништва у циљу заштите од самовоље властеле, царских службеника, па и самог цара.<sup>18</sup>

У немањихкој Србији порез је општа дужност становника,<sup>19</sup> укључујући и властелу која је поседе од владара добијала на поклон (у *баштинџу*).<sup>20</sup> На тај начин држава је добила сигурна средства која су јој омогућавала да се развија и постиже своје државне задатке.

## В. Царине у средњовековној Србији

У Србији се царина као појам први пут појављује на прелазу XII и XIII века.<sup>21</sup> Поред основног значења – дажбине која се наплаћује у царево име (*царева дажбина*), царином су се означавали и други појмови: царина у значењу владареве, односно државне благајне<sup>22</sup> као последица идентификовања личности владара и дажбине (јавног прихода). Исто тако је било присутно изједначавање појмова царине и трга.<sup>23</sup> Пошто су зборна места

<sup>18</sup> У чл. 139. је утврђено: „Меропсима и земљи царства ми, да није властан ниједан господар ишта против закона, осим што је царство ми записало у законнику, то да му работа и даје. Ако ли му учини незаконито, заповеда царство ми, да је властан сваки меропх парничити се са својим господаром, или са царством ми, или са госпођом царицом, или с црквом, или с властелом царства ми, или с ким било, да га није властан ко задржати од суда царства ми, осим да му судије суде по правди, и ко меропх добије парницу против господара, да му зајемчи рок, и потом да није властан онај господар учинити зло меропху.” *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986.

<sup>19</sup> М. Петровић, председник Пореске управе Министарства финансија, *Финансије и уставне обавезе Србије – од доласка Срба на Балкан до 1842. г (са једним погледом на ранији историјски развој финансијског уређења у Србији)*, Министарство финансија, I, Београд 1901, 4.

<sup>20</sup> Баштински посед је остајао у трајном власништву властелина (чл. 39. и 40. Законика) и по правилу је био наследан, могао се продати, дати у мираз или приложити цркви. Владар га је могао одузети само у одређеним случајевима, нпр. ако властелин почини издају. Други тип феудалног поседа у Србији, наслеђен из Византије била је „пронија” – посед дат на уживање до смрти носиоца права. У каснијем периоду, долази до побаштињења пронија али пронија која је прешла у породично власништво није могла да се отуђи, посед је могао наследити искључиво наследник који је могао заменити пронијара у свим његовим дужностима (давање пореза и војна служба) – о овом више видети код: Г. Острогорски, *Пронија - О византијском феудализму*, Сабрана дела V, Београд 1969, 147. и даље.

<sup>21</sup> Године 1215. Стефан Првовенчани даје Дубровчанима слободу трговања у српским земљама. *Старе српске повеље и писма*, средио Љ. Стојановић, Српска академија наука, 1929. и 1934., Београд (ССПП, бр. 4).

<sup>22</sup> Даровна повеља краља Милутина манастиру Св. Ђорђа код Скопља из 1300.г. („да плати у царину 100 или 200 перпера“). *Законски споменици 617*, наведено према М.К. Ивановић, *op.cit.*, 11.

<sup>23</sup> Тргова је већ у XII веку било широм земље. Манастиру Хиландару је Стефан Немања поклонило село Ходчу (данас Велика Хоча у Метохији) у коме се трг одржавао недељом.



## Јелена Ковачић Костић, Порези и царине у средњовековној Србији у доба Немањића (стр. 91-109)

---

трговаца и трговине била истовремено и места где се царина наплаћивала (за робу донету на трг и продату на тргу), то су се ови појмови упоредо употребљавали.

Царина се наплаћивала за домаће производе који су се извозили из Србије: дрво, сирове коже, жива стока, сир, восак, мед, жито а од рударских производа: олово, сребро и злато ковано или у полугама. Поред соли, увозила се луксузна роба: квалитетна вина, разноврсно оружје израђено на Западу и предмети од метала, финије вунене тканине и свила, али и јефтине тканине доступне сиромашнијим слојевима; златан и сребрн накит, златно и сребрно посуђе, бисер, драго камење, корали, јужно воће, маслиново уље, риба, зачини, мириси, стаклене посуде.<sup>24</sup>

Царинарнице су постављане тако да прате мрежу караванских путева. Жив и редован саобраћај између приморских градова и унутрашњости обављао се у неколико устаљених праваца. Од доње Неретве пут водио је преко Коњица; из Дубровника се роба најчешће отпремала Дринским путем, Никшићким путем или Језерским путем. Из градова у Зетском приморју (Котор, Будва, Бар и Улцињ), роба је слата у унутрашњост преко Дања или преко Рибнице (*Зетски пут*). Са ширењем српске државе ка југу проширивала се и постојећа мрежа путева који су водили долином Вардара и Струме према Солуну и другим византијским трговачким центрима на обалама Егејског мора. Роба се углавном преносила караванима (на коњима) због чега пренос јефтине и кабасте робе није био исплатив. Кад је било могуће, коришћени су стари римски путеви на којима се, бар на извесним деоницама, роба могла превозити колима.<sup>25</sup>

Најпознатије царинарнице су се налазиле у: **Дању** (*Castel del Dagno*) на левој обали Дрима у близини Скадра, где су се спајала два значајна трговачка пута: из јужних приморских градова преко Љеша и Драча и пут из западних приморских крајева од Скадра, Зете, Дубровника и Котора. У писаним изворима се први пут помиње 1170.г. када га је Стефан Немања освојио од Грка. Остао је у саставу српске државе све до најезде Турака. Царинарница у

---

Манастиру Жичи је припадао и трг у селу Брестници у долини Груже односно у старој жупи Борач (код Крагујевца). М. Благојевић, *op.cit.*, 130; У потврди о измирену дуговању за закуп царине (*разрешиница*) краља Стефана Душана издатој Лампрети Минчетићу 01.05.1340.г. се наводи да су Лампрета и брат му: „држали тргове краљевства ми“. М. К. Ивановић, *op.cit.*, 12.

<sup>24</sup> Луксузни текстил се увозио са Истока, али и из Луке, Милана, Мантове, Ипра (Фландрија), Келна (Немачка). М. Кашанин, *Камена открића (студије о уметности Србије у средњем веку)*, Издавачки завод Југославија, Београд, 1978, 24. М. Благојевић, *op.cit.*, 128.

<sup>25</sup> Коњи су могли понети товар од око 120 килограма. Трошкови преноса једног коњског товара на већа растојања били су високи, чак око једне трећине, па и половине тржишне вредности коња. О мрежи путева на Балкану и у средњовековној Србији видети: М. Благојевић, *ibid.*

**Брскову** (*Brescoa*) на реци Тари, између данашњег Колашина и Мојковца се први пут помиње у повељи Стефана Уроша I из 1254.г. Краљ Стефан Урош II Милутин после 1282.г. наређује да се трговцима који иду мимо Брскова и не свраћају тамо, не наплаћује царина. То исто потврђује у повељи из 1302: „и купци што нису куплу ако растоваре у Брскове да плати царину, ако ли мимо несе да где прода ту и царину да плати“.<sup>26</sup> **Свети Срђ** (*mercatum S. Sergii*) на реци Бојани, низводно од Скадра, био најкраћа веза зетског приморја са средиштем српских земаља око Косова, а и највеће стовариште соли из кога се снабдевала цела северна Албанија и добар део српских земаља. Царинарница у **Призрену**, први пут поменута за владе краља Драгутина, се налазила на путу који је из приморја водио за српске земље све до Дунава, а царинарница **Трепча** на месту где се и данас налазе познати рудници. **Ново Брдо** недалеко од Приштине било је чувено по тргу и рударској производњи (најбогатији рудник сребра и злата). Први помен Новог Брда налазимо у писму краља Стефана Дечанског дубровачком кнезу о разрешници за Паскоја Гучетића који је држао трг (закуп царине) у Новом Брду 1326.г.<sup>27</sup> **Рудник** на путу од Ибра преко Груже ка Београду помиње се у XIV и XV веку као важан трг и царина, коју су по правилу држали дубровчани.

Убирање царине је у средњем веку најчешће давано у закуп физичким лицима или ортачким друштвима (због поделе трошкова и ризика), најмање на годину дана, али се уговор могао продужавати на основу сагласности уговорних страна. Закупац је био обавезан да исплати годишњу закупнину, обично у неколико obroка (ретко је годишњи износ полаган одједном). По исплати је добијао разрешницу.<sup>28</sup>

Обавеза владара као закуподавца царине се састојала од гаранције да ће барем прве године остати при погодби и да неће другоме уступати царину као и обавезе заштите закупца у мирном коришћењу закупа. Ако закупца претрпи штету и изгуби од царине услед разлога за које није сам одговоран (што је обавезан да докаже полагањем рачуна), закуподавац му може, макар и делимично, дозволити смањење закупнине.

Да би се царина могла наплаћивати у свом пуном обиму, владар мора гарантовати заштиту сигурности трговине кроз безбедност путева и накнаду

<sup>26</sup> ССПП, бр. 36, 39.

<sup>27</sup> ССПП, бр. 48

<sup>28</sup> Вид. ЗАКУП, ЗАКУПНИНА – *Лексикон српског средњег века* (приредили Сима Ђирковић, Раде Михаљчић), Београд, 1999, Уговори о закупу, разрешнице и трговинске повластице су сачињаване у оригиналу за обе уговорне стране, са потписом владара и његовим печатом. Понекад је капетан каравана (*capitanei turmae*) носио са собом повеље о привилегијама у земљи кроз коју је караван пролазио. Када је крајем октобра 1302.године кренуо један караван из Дубровника за Брсково, Мало веће је, одређујући му капетана, одредило да он понесе и недавно потписан у говор о миру и повластицама са краљем Милутином. М. Ј. Динић, *Дубровачка средњовековна караванска трговина*, Југословенски историјски часопис, (III) 132, наведено према: М. К. Ивановић, *op.cit.*, 17.

## Јелена Ковачић Костић, Порези и царине у средњовековној Србији у доба Немањића (стр. 91-109)

---

трговцима за штету претрпљену на путу. У Душановом законнику су у члану 160 (у вези са чл. 157, 158 и 159) постављена општа начела заштите трговине и путева,<sup>29</sup> дајући за сваку доказану штету највише јемство - царски ауторитет, што покушава да одржи и следећи цар, док наредни владари одговорност примају у другом степену, у случају нужде и када других јемаца нема, што очигледно указује на слабљење централне власти и државног јединства.<sup>30</sup>

### V ВРСТЕ ПОРЕЗА И ЦАРИНА

#### A. Врсте пореза и порески облици

Порез<sup>31</sup> се наплаћивао кроз пореске облике: порез у новцу („перперни порез”), порез у земаљским производима и радна феудална рента (кулук или „работа”).

---

<sup>29</sup> Чл. 157. О чувању путова: Где се налазе жупе смесне, села црквена и царева, и властеоска, и буду смесна села, и не буде над том жупом једног господара, него ако буду кефалије и судије цареви, које је поставио цар, да поставе страже на свим путовима, и кефалијама да предаду путове, и да их чувају са стражама, и да, ако се ко опљачка или покраде, или се које зло учини, тај час иду кефалијама, да им плаћају од свога, а кефалије страже да траже и разбојнике и лопове.; Чл. 158. О стражама: Ако је пусто брдо међу жупама, села околна, која су око тога брда, да чувају стражу, аколи не усчувају стражу, што се учини у том брду, у пустоши, штета, или разбојништво, или крађа, или које зло, да плаћају околна села, којима је речено чувати пут.; Чл. 159. О трговцима: Купци, који пролазе ноћу, на ноћиште где дођу, ако их не припусти владалац или господар села тога, да преноће у селу купци, по закону цареву како је у законнику, ако што изгуби путник, онај господар, и владалац и село све да плате, јер их нису у село пустили.; Чл. 160. О гостима и разбојницима: Ако се где догоди којему госту, или трговцу, или калуђеру, те му узме што разбојник или лопов, или која год сметња, да иду сви цару, да им плати цар, што буду изгубили [...] - *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986.

<sup>30</sup> Повеља кнеза Лазара из 1387. у којој се наводи да ће кнежева благајна надокнадити штету трговцу, уколико не буде исплаћена на други начин: „Ако ли околина не плати, да плати господство ми.“ – ССПП, бр. 127.

<sup>31</sup> Подела пореза дата у овом раду не одговара савременим схватањима јавних прихода због чињенице да дажбине установљене у корист феудалних господара и цркве, строго узев, не спадају у јавне приходе какви се прикупљају у оквирима савремених фискалних система. Старији аутори (М. Петровић) ове дажбине убрајају у јавне приходе (порезе) какви се дају владару. Аутор овога рада се определио за исту поделу из следећих разлога: због начина одређивања дажбине - све врсте дажбина су одређене у Душановом законнику или обичајним правом, због чињенице да су одређене дажбине најпре биле привилегија владара, а затим препуштене другим уживаоцима – „димнина“ је државни доходак кога се владар одриче у корист цркве или манастира, због начина трошења средстава - државна благајна (*fisc*) и приватна владарева благајна нису биле

Порез у новцу се наплаћивао као: царски порез, владичански порез и властеоски (властелински) порез. Царски порез се плаћао на земљиште и на личност (главница).

Износ пореза на земљиште се одређивао према каквоћи (шумска, утринска, зиратна) и величини земљишта. Шумска и утринска земљишта су била ослобођена плаћања. Зиратна земљишта према употреби су била свстана у два реда: ораннице (први ред); вртови, баште и виногради (други ред). Све земље једног сопственика које се ору или се могу орати према величини су се сврставале у класе: у прву класу су сврстане оранице до 60 јутара<sup>32</sup>, у другу класу до 40 и у трећу класу до 20 јутара. Вртови, баште и виногради од 15 јутара припадају првој класи, од 7½ јутара другој, а мањи припадају трећој класи.

Све три класе зиратног земљишта (оба реда) су оптерећени порезом од 15 до 75 перпера годишње. При одређивању висине пореза за свако земљиште узимане су у обзир месне околности: тешкоће обделавања, даљина пијаце, тешкоће преноса производа и приходи које је сопственик добијао, односно могао добити. Свака област је имала своју пореску скалу са означеним пореским стопама по којима је вршен распоред пореза. За правилно одређивање пореске снаге утврђена је пореска јединица.<sup>33</sup>

Порез на личност је уведен у време цара Душана. Плаћали су га отроци, меропси и друга лица која нису имала сопствено непокретно имање па стога нису плаћала порез на земљу. Висина пореза је износила годишње 3 динара од сваког одраслог мушког лица.

Владичански порез представља приход који припада цркви а који се убира од земље, односно зависног становништва у насељеним местима која је владар уступио цркви на уживање. Износ је исти као царски перперни порез, „само с том разликом што је наплаћени порез из уступљених села утицао у личну епископску благајницу, а порез из свију других села и редова у царску благајницу“.<sup>34</sup>

---

одвојене због чега су се јавни приходи (порези, царине и друге дажбине) заједно „уливали“ и трошили како за јавне потребе (рат) тако и за приватне потребе владара. Због тога, дажбине у корист феудалних господара не представљају само давања физичким лицима јер су они обласни господари и као такви дужни да део прихода троше на јавне потребе (опремење за рат, како лично, тако и војника које је сваки властелин обавезан да поведе). Уз то, и данас се у савезним државама порези деле на покрајинске и савезне порезе.

<sup>32</sup> Величина 2 јутра земљишта износи 1 хектар.

<sup>33</sup> Свака ова одређена пореска јединица, пореско добро које је имало да послужи као мерило за одређивање и плаћање пореза звало се: византијски „зевгариат“. М. Петровић, *op.cit.*, 8.

<sup>34</sup> Поред овог пореског прихода, епископи су имали приходе: од свештенства, од манастира, од рукоположења, од венчања, М. Петровић, *ibid.*, књ. I, 9, 10. Такође вид.

## Јелена Ковачић Костић, Порези и царине у средњовековној Србији у доба Немањића (стр. 91-109)

---

Властеоски порез су плаћали отроци који су становали на властеоској земљи, као и отроци који су становали на владаревој земљи, али само тада ако је земља дата „у пронију“. Висина пореза који је представљао лични приход властелина, односно пронијара, износила је годишње 15 динара од сваког одраслог мушког лица.

Порез у земаљским производима се делио на: царски житни порез (царски десетак), владичанаки десетак и на црквену половину. Царски житни порез (*соћ*)<sup>35</sup> су плаћали сви слободни становници према утврђеној табlici прихода, од чистог процењеног производа који се годишње може добити са имања без обзира да ли је власник обрађивао имање или не. Поред пореза у храни давао се десетак од оваца, коза, свиња и телаци.

Меропси који су живели на имањима владоца плаћали су половину од добијених производа. Такође је узимана половина од чистог годишњег прихода властелинских жирородних шума.<sup>36</sup>

Владичански десетак или „димнину“ је плаћало свако село које броји преко 10 кућа и сваки свештеник,<sup>37</sup> а „црквену половину“ меропси који су живели на црквеним имањима.

Радна феудална рента (*работа*) се састојала у обавези да становништво учествује у поправци путева и градских утврђења, чувању страже на путевима због сталне опасности од разбојника као и у обавези да одређени број дана раде за цркву односно властелина на чијем су поседу живели.<sup>38</sup> Радна феудална рента се делила на: царски кулук и намет, црквени и властеоски (пронијарски) кулук.

---

чл. 37. Душановог законика: О митрополском упућивању, у коме се утврђује да црквени приход од попова убирају калуђери. *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986.

<sup>35</sup> Чл. 198: „Доходак царски соће, и намет и харач да даје сваки човек: Кабао жита, половина чиста, а половина припроста, или перпер у новцу, а рок томе житу да се усипа на Митровдан, а други рок на Рођење Христово, аколи соћа власелин не да на те рокове, властелин тај да се свеже на царском двору и да се држи докле не плати двојином.” *Ibid.*; Т. Тарановски неплаћање пореза види као „демонстративно непокораване владаочевој, односно врховној државној власти“. Т. Тарановски, *Историја српског права у немањићкој држави*, Лирика, Београд, 2002, 368.

<sup>36</sup> Чл. 190: „И ако у жупи жир роди, тога жира цару половина, а томе властелину чије је имање половина.“ *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986.

<sup>37</sup> Вид. DIMNINA – *Лексикон српског средњег века* (приредили Сима Ћирковић, Раде Михаљчић), Београд, 1999.

<sup>38</sup> У Византији је на крају средњег века радна феудална рента замењена новчаном накнадом али у Србији тај систем није прихваћен јер „ни српско друштво, ни привреда, ни администрација нису били способни да га прихвате”. М. Благојевић, *Земљорадња у средњовековној Србији*, Београд, 1973. Натурална давања су све више замењивана новчаним плаћањима, а работе су се ограничавале на 12, а највише 24 дана годишње. Г. Острогорски, *Серска област после Душанове смрти*, Посебна издања Византолошког института, Научно дело, Београд, 1965, 57.

Царски кулук су обавезни да обављају слободни становници и владаочеве меропси. Они су били дужни да учествују у преношењу терета за војне потребе и да дају стан и храну војсци и државним службеницима на путу,<sup>39</sup> да „својим имањем, снагом и стоком, а о својој храни, подносе терете“. Распоређује се на села, а старешине села распоређују на сеоским зборовима колико ће која кућа учествовати. Ова државна „дација“ је била једна од најтежих коју је народ подносио.<sup>40</sup>

Црквени кулук су били обавезни да обављају само меропси који су живели на црквеним имањима. Они су били дужни да ору црквену и манастирску земљу, да раде у винограду, косе сено. На кулук су редом позивана црквена села. Старешина села је обавезу распоређивао на куће, а не на лица.

Властеоски (пронијарски) кулук је обавеза отрока и меропаха према властели или пронијарима царске земље. Обавеза је обухватала рад за властелина од два дана недељно, а лети још по један дан за кошење сена и један дан у винограду, што укупно износи преко три месеца годишње.<sup>41</sup>

### Б. Врсте царина и царинске стопе

У претходном излагању је наведено да се увозна царина наплаћивала на месту продаје робе; извозна царина се плаћала код једне од успутних царинарница (обично на последњем тргу испред границе), а превозна на путу којим је роба превожена. Казна за избегавање плаћања царине (заобилажење царинског места) је одузимање робе.<sup>42</sup>

---

<sup>39</sup> *Приселица и позоб* је врста пореза који је подразумевао право на конак и храну за људе и стоку када путује владар или државни службеници. Као врста пореза је из Византије преузета у средњовековној Србији. У чл. 125. Законика се изузима право на приселицу у градовима: „Градовима да нема приселице, осим ко иде да долази стањанину, или мали или велики, да иде стањанину, да му преда коња и све стање, да сачува стањанин са свим, и када пође онај гост, са му преда стањанин све што буде примио, аколи му буде што нестало, све да му плати.“ Приселица је такође регулисана у чл. 155. и 156. Законика, а у чл. 187. је предвиђена заштита, односно равномерност у распоређивању обавезе давања приселице тако што је утврђено да се место које обезбеђује приселицу мора мењати. У противном, старешина који је одредио да се користи исто место „против закона и заповести цареве [...] ономе селу, што буде сатрвено да плати седмоструко. - *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986.

<sup>40</sup> М. Петровић, *op.cit.*, I, Београд, 1901, 11.

<sup>41</sup> У чл. 68. Душановог законика је прецизно утврђено: “Меропсима закон по свој земљи - у недељи да работају два дана пронијару, а да му даје у години перперу цареву, и заманицом да му коси сена дан један, и виноград дан један, а ко нема винограда, а они да му работују друге работе дан један, и што уработа меропах, то све да држи, а друго ништа, против закона, да му се не узме.” *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986.

<sup>42</sup> К. Јиречек, *Историја Срба*, III, 253.

Јелена Ковачић Костић, Порези и царине у средњовековној Србији у  
доба Немањића (стр. 91-109)

---

Од превозне царине која је могла имати оправдање (стока у току преласка преко одређене територије користи пашњаке и воду), треба разликовати успутне царине против којих су се упорно борили и трговци и владари. Успутне царине су представљале самовласно установљене царине од стране обласних господара противно правилима и обичајима, којима се енергично противе владари, не само због одливања једног дела прихода, већ и због чињенице да са на овај начин јасно исказују сепаратистичке тежње.<sup>43</sup> Мада је цар Душан 1345.г. посебном повељом укинуо царину у Требињу,<sup>44</sup> на захтев Дубровчана 1349.г. издаје нову повељу у којој наређује да се забрани наплата ове успутне царине.<sup>45</sup>

Царинска стопа преузета од Византије (десетина вредности робе)<sup>46</sup> напуштена је у корист различитих стопа према количини, врсти робе и значају робе за домаће тржиште. Због чињенице да за царинске стопе у српским земљама немамо обилнијих података, морамо се ослонити на статуте приморских градова, у првом реду Дубровника,<sup>47</sup> који су били најбројнији у бављењу трговином и закупом (убирањем) царина у српским земљама.

Статут утврђује обавезу да нико из Дубровника не изађе, било са робом или без ње, морем или сувим путем, пре него што пријави цариницима. У супротном, роба му се одузима и мора да плати казну. Са протеком времена и развојем трговинских односа у Статут су уграђене бројене новеле. Такође се уводи реципроцитетна царина на увоз.

Висину неких стопа царина сазнајемо из трговинских уговора Дубровника са градовима на Јадранском мору. Према уговору из 1232.г. дубровчани плаћају Венецији 5% на робу коју увозе из Византије, али не плаћају на робу коју увозе из Србије.<sup>48</sup> Уговор са Анконом предвиђа теретне

---

<sup>43</sup> М. К. Ивановић, *op.cit.*, 27.

<sup>44</sup> Повеља је издата у време опсаде града Сера када су цару приступили дубровачки поклицари Грбешаић, Чревић и Гудетић са жалбом да је његов властелин учинио трг у Требињу и да узима царину динар од товара – *ССП*, бр. 60, наведено према М. К. Ивановић, *op.cit.*, 13.

<sup>45</sup> „Да им се не узима царина на Тренини, да ни на једном пути ни броду, да ходи сваки слободно ...“ *ССП*, бр. 66.

<sup>46</sup> У повељи краља Стефана Уроша I године 1254. којом се потврђују повластице које је Дубровчанима дао његов отац, наводи се и: „тражници ваши да греду на Брскови и давше десетак од соли“ *ССП*, бр. 21.

<sup>47</sup> Статут писан на латинском језику, издат 1277.г. (*Statuta doane civitatis Ragusii*) прецизно регулише висину царинске стопе која се плаћала на одређену врсту робе. Утврђује обим дубровачког царинског подручја у које укључује острва: Мљет, Корчулу, Вис, Хвар и Брач. Установљене су посебне царине на извоз разних производа, а посебне одредбе опширно регулишу наплату царине на трговину робљем. Важио је све до 1413.г. када је донет нови царински зборник (*Capitolare della doana grande*) М. Петерковић, *Царински статут Дубровачке Републике (Statuta doane civitatis Ragusii)*, Српска академија наука, Београд, 1936.

<sup>48</sup> Ј. Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, Српска академија наука, I-1, Београд, 1934.

царине за трговину са српским земљама што указује да се Дубровник старао да своју трговину заштити од стране конкуренције, користећи све привредне погодности (дубровачки трговци су најбоље познавали прилике и обичаје трговине на Балкану) и погодности терена (најкраћи и најпознатији путеви у српске земље су водили преко Дубровника).<sup>49</sup>

У дубровачком архиву су такође пронађена писма упућена њиховим грађанима – закупцима царина у залеђу у којима се опомињу на постојећи обичај и наређује примена умањених царина за дубровачке трговце. У противном се прети другим мерама. Установе различитих стопа царина које је дубровачка влада спроводила представљала је преференцијалне царине у корист дубровачких грађана и показивала континуитет у старању да се дубровачка трговина што више утврди и прошири. Такође указује на систем који се морао одржавати уз високу дисциплину и тајност, јер, мада су око тричетвртине трговаца били Дубровчани, тргове у Србији у знатном броју су посећивали Которани, Млечани, Арбанаси и трговци из других српских земаља. Они су плаћали пуну царину. Исто тако, ова мера указује на уносност наплате царина када су закупци могли да исплате закупнину и остваре велике зараде са мање од половине наплаћене царине у пуном износу.

Постојала је и могућност ослобађања од царине из дипломатских разлога, које су уз начело узајамности, углавном уживали владари и други високи племићи и њихови посланици, док се у одређеним приликама наметало ограничење трговине из разлога заштите домаћег тржишта (Дубровник је кроз цео средњи век оскудевао са житом те стога забрањивао или строго контролисао његов извоз), производње (подизање царине на дубровачку чоју у Венецији)<sup>50</sup> или државне сигурности. Из ових потоњих разлога повеље царева Душана из 1349. и Уроша из 1357. забрањују дубровачким трговцима пренос оружја кроз Србију ради продаје у околним земљама.<sup>51</sup>

Насупрот ослобађању од наплате царине који је акт владаоца, кријумчарење је покушај да се роба пренесе без плаћања одговарајуће накнаде. Ипак, чини се да кријумчарења у Србији није било у великом обиму због начина трговине и преноса робе у караванима под пратњом<sup>52</sup>. Помен кријумчарења се налази у повељи краља Стефана Уроша I о повластицама дубровачким трговцима из 1253., у којој се наводи да „нађе ли се ко од њихових трговаца да није ишао на трг или је гдегод стао, а ние дао предвиђен доходак краљу, да му се узме роба као што је раније поступано“<sup>53</sup>

<sup>49</sup> М. К. Ивановић, *op.cit.*, 23.

<sup>50</sup> М. Л. Зечевић, *Ратовање Војислава Војиновића са Дубровником*, 85-86.

<sup>51</sup> *ССП*, бр. 66 и 95.

<sup>52</sup> Вид. чл. 160. Душановог законика

<sup>53</sup> *ССП*, бр. 20.



## VI АДМИНИСТРИРАЊЕ ПОРЕЗА И ЦАРИНА

У савременим државама порезници су службеници државне пореске службе задужени за убирање пореза. Мада се државна управа у данашњем смислу речи јавља у Европи тек почетком XVIII века као организован систем управљања са професионалним државним службеницима, порезници и царинници као нераскидиви део државне организације у различитим видовима постојали су далеко у прошлости.<sup>54</sup>

У средњовековној Србији краљевску (царску) финансијску управу на централном нивоу чинили су владалац и главни секретар (протовестијар) који се старао о прикупљању прихода из сваке области. Обласне финансијске управе су поступале према добијеним налозима и старале се да се приходи на време прикупе, приме и распореде. У свакој жупи је службовао по један царски порезник који је сваке године на основу жупских пореских књига вршио распоред годишњег пореза и задуживао свако село и властелина. Пошто би завршио распоред, порезник је залазио по селима и заједно са сеоским кнезом, у присуству збора, распоређивао порез на поједина пореска имања, породице и лица. Тако распоређен порез сеоски кнез је уписивао у пореску књигу. Порез је тражен укупно од целог села које је било гаранција за исплату.

Да би се установили услови за бољу и праведнију наплату пореза у току владавине цара Душана извршен је попис имања и пореских лица. Пописне књиге, сеоске и жупске, садржале су попис слободних становника и меропаха.

Рокови за исплату утврђени одредбама Законика опстали су у Србији до половине XIX века у области прикупљања јавних прихода, али и као рокови за измирење приватних дуговања (исплата код куповине на почек, исплата радне снаге - слугу), са изменом уведеном у време турске владавине када је пролећни рок за измирење пореза, уместо Ускрса, померен на Ђурђевдан.<sup>55</sup>

Царинска служба се развијала у складу са потребама и могућностима актуелних власти, односно ширења и развоја трговинских односа у међународним оквирима. Ипак пада у очи да за разлику од пореске администрације царинска организација у средњем веку није почивала на наким изграђеним правилима (законима) нити је имала прописани поступак. Разлог за ово су представљале околности да су царине као извор дохотка биле у рукама господара и као такве најчешће даване у закуп, односно наплаћиване преко малог броја одабраних службеника. Царинске установе су биле малобројне, царинске стопе једноставне, па установљена пракса није

---

<sup>54</sup> У древном Египту писари као врста државних службеника бавили су се између осталог пописом имовине и прикупљањем пореза. Св. Матеја, апостол и јеванђелиста (16/29. новембар), био је порезник и цариник.

<sup>55</sup> Рокови су уређени одредбом чл. 198. Законика.

захтевала прописивање посебног поступка. Далеко прецизније су регулисани односи између владара као закуподавца и закупца царине. У писаним изворима најобимнији су подаци о међудржавним царинским и трговачким односима (повластице у трговини, царинске стопе, ослобађање разних врста). Дубровчани се често код неправилних поступања позивају на уговоре<sup>56</sup> и повеље које постоје доказујући неко своје право.<sup>57</sup>

Поред цариника-закупца који из сопственог интереса узима у закуп одређене царинске испоставе, први пут се цариник као службеник владарев помиње у уговору дубровачког кнеза Жана Дандола са краљем Владиславом<sup>58</sup> као службеник чије је седиште у Дубровнику, са овлашћењем да контролише со и другу робу која из града иде у српске земље. „Цариник царев“ се у Душановом законнику помиње као један од чиновника, представника власти коме се забрањује да од трговаца изнуђује робу у бесцење и да им онемогућава слободно кретање по земљи у складу са повластицама које је издао владар.<sup>59</sup>

У хијерархији државних службеника цариници су заузимали високо место. Поред основног делокруга - убирање царине, цариник је био судија у трговачким парницама, у чему је његов положај изједначен са положајем кефалије (управника града). Такође је имао улогу заклетог сведока (*душник*) чијој се изјави или потврди морало веровати јер је својим угледом положајем и рангом био довољан јемац за истину.<sup>60</sup>

<sup>56</sup> 1238.г. краљ Милутин је глобу у износу од 500 перпера за повреду дарованих привилегија. Та се глоба одржала у низу потоњих уговора са Дубровником у виду казне [...] тек је доцније износ глобе повећан до 1000 перпера. Т. Тарановски, *op.cit.*, 300.

<sup>57</sup> „Због тога што су повеље представљале доказе о добивеним повластицама и правима оне су брижљиво чуване, обнављане и преписиване, тако да их је највише сачувано и у најпотпунијем стању (*Liber privilegiorum*). Тој околности можемо захвалити што нам је у дубровачком архиву сачувано ипак довољно изворног градива да на основу њега можемо створити слику о међудржавним царинским односима средњег века.“ М. К. Ивановић, *op.cit.*, 9.

<sup>58</sup> У уговору сачињеном између септембра 1234. и априла 1235. наведено је: „и цариник твои да стоји код нас“. М. К. Ивановић, *op.cit.*, 29.

<sup>59</sup> Чл. 120. О цариницима: Цариник царев да није властан сметати или задржати трговца, да му коју робу прода у бесцење; слободно да пролази сваки по свима трговима и по вољи да се креће са својом робом.

Чл. 122. О трговцима. Ако властелин задржи трговца, да плати триста перпера, аколи га цариник задржи, да плати триста перпера. - *Душанов законик*, Просвета, СКЗ, Београд 1986.

<sup>60</sup> У повељи о трговини са Дубровником из 1349. се прописује: „[...] да се суде пред цариником и кнезом а или пред кефалијом кои буде града тогази [...] и кои трговац купи коња на тргу да рече цариник душом својом јес тогази коња купил и за њега платил царину [...]“ - ССПП, бр. 66.

***Jelena Kovačić Kostić, LL.D\****

## **CUSTOM AND OTHER TAXES IN MEDIEVAL SERBIA IN TIMES OF NEMANJIC DYNASTY**

### ***Summary***

*The research for the preparation of this paper included a short period in the development of taxes and customs as important instruments of fiscal policy of the state, with the aim of showing the way in which they operate, development and significance in the economic development of Serbia.*

*Period Middle Ages, a period in particular dynasty Nemanjić, was the “golden age” of Serbia. Under the rulers of this dynasty, Serbia has gained full political independence and extended the boundaries of the state. In order to achieve these political goals, they need strong economic foundation, achieved through strong economic momentum (development of crafts, mining, trade), generous and continuous income and a strong state apparatus to align the needs and opportunities.*

*The system of taxes and duties, relying on the legal heritage of Byzantium, over time has evolved and changed, under the influence of the situation in the country is located. Many types of taxes and duties are still applied, originating from the Middle Ages (the principle of reciprocity privileges in customs treatment, preferential and reciprocal duties) And represent heritage that should not be forgotten.*

***Key words:*** Tax, customs, Byzantium, Middle Ages, Nemanjić dynasty.

---

\*Chief Tax Adviser, Head of the Tax Administration of the Republic of Serbia